

КОМІРЧИЙ П. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри управління
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.23

ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: СИСТЕМНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

Стаття присвячена розгляду методологічних питань дослідження організованої злочинності, зокрема через застосування системно-функціонального підходу. Запропоновані найбільш ефективні напрями протидії організованій злочинності з урахуванням її трансформації.

Ключові слова: організовані злочинні угруповання, протидія організованій злочинності, мережева модель, парадигма безпеки.

Статья посвящена рассмотрению методологических вопросов исследования организованной преступности с помощью системно-функционального подхода. Предложены наиболее эффективные направления противодействия организованной преступности с учетом ее трансформации.

Ключевые слова: организованные преступные группировки, противодействие организованной преступности, сетевая модель, парадигма безопасности.

The article is dedicated to methodological issues of studying of the organized crime using the system-functional approach. Proposed the most effective directions of counteracting the organized crime taking account of its transformation.

Key words: organized criminal gangs, counteraction to organized crime, network model, security paradigm.

Вступ. Активізація організованої злочинності є характерною рисою для всіх держав, що перебувають на етапі трансформації. Не є винятком, на жаль, і Україна. Організована злочинність на сьогодні становить для України загрозу національній безпеці. Подолання негативної ситуації, що склалась у світі та в окремих країнах з організованою злочинністю, потребує спільних скоординованих дій світового співтовариства, у тому числі оптимізації та уніфікації законодавств різних країн у цій сфері.

Зміцнення демократичних інститутів є неможливим без зменшення негативних впливів корупції та організованої злочинності. Поступове приведення українського законодавства з протидії організованій злочинності у відповідність до загальноєвропейських стандартів і норм права Європейського Союзу (далі – ЄС), розробка нових законів у цій сфері є практичними діями до втілення у життя реформи у правовій сфері, вдосконалення вітчизняного законодавства й системи кримінальної юстиції та впровадження ефективних моделей запобіжної діяльності.

Попри те, що протидія організованій злочинності вже тривалий час перебуває на порядку денному світової спільноти, природа цього явища залишається недостатньо вивченою. Визначення, що містяться у нормативно-правових актах національного рівня, як правило, слугують потребам правозастосовної практики і не повною мірою розкривають сутність цього феномену. Наприклад, наведене у ст. 28 КК України [1] визначення злочинної організації як ієрархічного об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп, не стосується змісту організованої злочинності як суспільного явища. Відсутнє таке визначення і у Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [2] та інших міжнародних нормативно-правових актах.

Дослідженню організованої злочинності присвячено широке коло наукових праць вітчизняних на зарубіжних вчених. В Україні це явище, зазвичай, розглядається як транснаціональний феномен у контексті забезпечення національної безпеки та міжнародного правопорядку. Маються на увазі праці

М. Г. Вербенського, В. В. Голіни, Н. А. Зелінської, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Ю. В. Нікітіна, В. Я. Тація, В. А. Тимошенка та В. Ф. Ущаровського. В інших країнах пострадянського простору дослідження цієї проблеми проводилися Ю. В. Голіком, А. І. Долговою, В. В. Лунєєвим, В. В. Меркушиним, В. С. Овчинським та С. Л. Пановим. У країнах Євросоюзу та США доцільно згадати праці Г. Абадинського, Дж. Албанезе, С. Брауна, П. Готтчалка, М. Дайка, П. Дайна, П. Ройтера, Дж. Р. Річардса, М. Рута, С. Шнайдера та Л. Шеллі.

Втім, останнім часом під впливом глобалізаційних процесів відбуваються певні зміни в організованій злочинності, які вимагають більш ґрунтовного дослідження цього явища. Відсутність чіткого розуміння того, що сьогодні є «організованою злочинністю» ускладнює боротьбу національних правоохоронних органів та міжнародних спеціалізованих структур з цим негативним явищем.

Враховуючи викладене, спираючись на результати уже проведених наукових досліджень, а також власні напрацювання, маємо за мету пошук оптимальних шляхів удосконалення протидії організованій злочинності, розширивши спектр наукових поглядів на цю проблему.

Постановка завдання. Метою статті з огляду на необхідність удосконалення системи протидії організованій злочинності, яка під впливом глобалізації динамічно розвивається, еволюційно переформатовуючи традиційні злочинні угруповання у гнучкі структури мережевого типу [3], є уточнення термінологічного змістовного визначення цього явища, що може бути досягнуто із використанням системно-функціонального підходу при його дослідженні.

Результати дослідження. Протидія організованій злочинності може бути ефективною лише за умови, що вона базується на науково обґрунтованих результатах дослідження цієї проблеми, чітко визначеній стратегії й ідеології правоохоронної діяльності та відповідних науково-методичних рекомендаціях.

Динамічний еволюційний розвиток цього явища, з одного боку, та потреби правоохоронної практики з іншого, вимагають постійного наукового опрацювання феномену організованої злочинності. Лише безперервний процес наукового пізнання дозволить здійснити переоцінку усталених уявлень та розуміння того, що наявні теоретичні моделі цього явища не завжди відповідають його сутності на тому чи іншому етапі історичного розвитку.

На нашу думку, для кращого розуміння природи організованої злочинності доцільно використати системно-функціональний підхід, який дозволяє розглядати цей феномен як систему, орієнтовану на досягнення певного результату – отримання надприбутків. У межах цього потребує дослідження сучасне розуміння організацій як соціальних систем, сформованих на основі спільних інтересів [4, с. 22], що взаємодіють з оточуючим середовищем.

Сучасні організації, що діють як у легальному, так і у нелегальному секторах, є об'єднанням не стільки структурних елементів, скільки певних функціональних можливостей, якими ці елементи володіють. Це володіння не є ексклюзивним – за наявності достатньої мотивації, одні елементи можуть досить легко замінитися на інші, що виконуватимуть ті ж функції. Такий підхід до визначення організації можна охарактеризувати як системно-функціональний. Системоутворюючим чинником між елементами системи тут виступають не адміністративні регуляційні правила, а відносини, як правило, горизонтального типу. У комерційних структурах такі відносини мають переважно економічний характер, а у незаконному бізнесі – виключно економічний. Різниця між цими організаціями полягає у протиправному характері діяльності останніх.

Таким чином, ґрунтуючись на системно-функціональному підході, організацію можна охарактеризувати як систему, функціонування якої спрямовано на досягнення певної, спільної для всіх її елементів, мети. У випадку організованої злочинності цією метою є отримання надприбутку від протиправної діяльності.

Саме системний характер (а не такі факультативні ознаки, як наявність лідера та ієрархії, певне число учасників, застосування насильства, спільні фінансові ресурси, ідеологія, дисципліна тощо) відрізняє організовану злочинність від «неорганізованої», тому організовану злочинність можна характеризувати як «системну».

Як система, сучасна організована злочинність має такі ознаки:

1) динамічність – здатність до змін як реактивного, так і проактивного характеру; 2) гетерогенність – тобто різноманітність елементів, якими можуть бути як окремі індивідууми, так і структури різного типу, у тому числі й ієрархії; 3) здатність до розвитку, у тому числі нелінійного, тобто такого, що не обмежується лише кількісним збільшенням числа елементів; 4) відкритість до зовнішнього середовища – здатність його експлуатувати, пристосовуватися до нього та протидіяти негативному впливу з його боку; 5) розвиток такої системи може здійснюватися як на рівні самих елементів (субстрактно), так і на рівні взаємовідносин між ними, тобто структурно; 6) складність, що характеризується як її гетерогенністю, так і характером взаємозв'язків між окремими елементами, різноманітністю можливостей їх поведінки та реакції; 7) органічність – кожен елемент значно більшою мірою залежить від системи, аніж система від окремого елемента; 8) здатність до самоорганізації, самовідтворення

та самовдосконалення; 9) високий рівень життєздатності, що включає і регенеративність – здатність відновлювати втрачені елементи.

Розглядаючи організовану злочинність в її історичному розвитку можна виділити існування у ній трьох видів організацій: «традиційні», побудовані за сімейною, клановою, етнічною або племінною ознакою, належністю до певної гільдії, групи осіб тощо; бюрократичні, «корпоративні», побудовані за моделлю «раціональної бюрократії» та мережеві.

У сфері організованої злочинності перші характеризуються побудовою за певними етнічними, сімейними чи релігійними ознаками, мають чітко виражені кодекси поведінки (досить часто, ірраціональні), орієнтовані на здійснення територіального контролю і є відносно невеликими за числом членів та масштабами операцій. Структурно вони становлять прості дворівневі ієрархії, що очолюються главою родини, клану або групи іншого роду. Найпростішою моделлю злочинної організації є «банда», що складається із лідера та підлеглих, з яких може бути (але не обов'язково) виділена певна група, що користується особливими правами. Такі структури існують впродовж тисячоліть і відомі з часів Стародавнього світу. Сила банди полягає в її чисельності. Вона функціонує, передусім, завдяки лідеру, що віддає обов'язкові для виконання накази, влада якого ґрунтується на певних організаційних принципах, як правило, на залякуванні інших.

Корупційні зв'язки будуються шляхом введення членів угруповання до органів влади чи управління або шляхом прямого підкупу та залякування. До таких структур можна віднести переважну більшість етнічних угруповань. У відносинах між собою вони, як правило, перебувають у стані конфлікту, але з часом можливим є їх об'єднання у більші за масштабами структури, як це відбувалося з японською «якудзою», китайськими «тріадами» та італійською мафією. Подібну структуру мали злочинні угруповання, що діяли на території колишнього СРСР.

Побудовані за такою простою моделлю організації є ефективними, коли їх діяльність обмежена тим, аби лише відняти майно, що належить іншим, тоді як для отримання сталого прибутку потрібні організації, побудовані за корпоративним принципом. Корпорація (у тому числі кримінальна) сама має можливість створювати майно та виробляти товари, які вона пропонує для продажу на ринку.

Угруповання бюрократичного типу організовані за моделлю індустріальних корпорацій, як правило, мають розгалужену ієрархічну структуру. На етапі формування членство формується із найближчого кримінального оточення, але потім розширюється за професійною ознакою. Правила поведінки також існують, але є раціональними та обумовлені потребою максимізації прибутку. Ядро таких «кримінальних корпорацій» становить, як правило, оточення лідера, тож може здатися, що вони побудовані за етнічною або територіальною ознакою. У той же час, на рівні операційного управління основні обов'язки виконують професійні злочинці, залучені до структур відповідно до їх професійних можливостей. Часто «кримінальні корпорації» є подальшим етапом розвитку «традиційних» структур – якщо останні не здатні трансформуватися, то вони, як правило, витісняються з ринків. Мета таких «корпорацій» – розширення ринків збуту, передусім шляхом розширення територіального контролю. Взаємовідносини з іншими структурами будуються, як правило, на конфліктній основі, інколи налагоджується співробітництво, яке пізніше може перейти у конфлікт. Корупційні зв'язки встановлюються шляхом налагодження довготривалих контактів з представниками органів влади та управління і підтримуються безпосередньо лідером угруповання або його найближчими зв'язками. Зазначена структура була характерна для Медельїнського та Калійського наркокартелів, сучасних мексиканських картелів, а також злочинних угруповань, що діяли на пострадянському просторі у 1990-ті роки.

Структури мережевого типу за своєю побудовою подібні до соціальних мереж, формуються відповідно до потреб здійснення окремих чи регулярних операцій, можуть включати у себе різні елементи. Правила поведінки та будь-яка інша регламентація діяльності відсутні, хоча, як правило, усі учасники дотримуються певної кримінальної ідеології, що полягає у нехтуванні законом та абсолютизації матеріального збагачення. Елементи структури користуються повною автономністю, єдиною вимогою до них є забезпечення реалізації конкретної акції (операції). Мета діяльності таких структур – розширення ринків збуту, вихід на нові ринки та їх формування. Взаємовідносини з іншими структурами будуються, переважно, на основі співробітництва, налагодження взаємовигідних комерційних зав'язків, що, звичайно, не виключає можливості конфліктів як всередині мережі, так і між елементами різних мереж. Корупційні контакти будуються на операційному рівні, при цьому корупціонери самі є членами таких мереж, отримують від їх діяльності прибуток на довготривалій основі і часто ініціюють та координують здійснення певних акцій. Подібну побудову мають сьгодні кримінальні структури Колумбії та інших країн регіону Південної Америки, вона є домінуючою на каналах контрабанди героїну афганського походження (окрім угруповання тут виступають елементами мереж). Мексиканські картелі, що на сьогодні зберігають «корпоративну» побудову, поступово еволюціонують у напрямі кримінальних мереж. Також переважно мережеву структур мають злочинні угруповання, що діють на пострадянському просторі.

У залежності від можливостей, що визначаються наявними ресурсами, які можна витратити, організації – як легальні, так і нелегальні – не лише пасивно сприймають оточуючий світ, а й активно впливають на нього [5, с. 186]. Маючи у своєму розпорядженні величезні ресурси та не будучи обмеженими правовими бар'єрами, злочинні організації активно формують ринки збуту, здійснюють цілеспрямований вплив на державу та суспільство, ставлять під контроль цілі сектори легальної економіки. Саме такий вплив, на нашу думку, і характеризує рівень загрози з боку організованої злочинності для національної безпеки і, відповідно, визначає задачі із протидії цьому явищу з боку органів, покликаних цю безпеку забезпечувати.

Окрім переходу на мережеву модель, сучасне розуміння організованої злочинності потребує врахування двох інших чинників, що набули особливої актуальності впродовж останніх років. По-перше, це розширення сфери діяльності організованих злочинних угруповань – як територіальне, що проявляється у їх транснаціоналізації, так і функціональне, що проявляється у розширенні спектру їх дій на нові сфери – інформаційний простір, міждержавні відносини, соціальні процеси тощо. По-друге, сучасні злочинні угруповання все частіше уникають прямої конкуренції між собою, віддаючи перевагу налагодженню співробітництва [6, с. 218]. Врахування цих чинників, а також те, що організована злочинність, це, передусім, певний процес, аніж причетні до нього злочинці, дозволяє ширше зрозуміти природу цього феномену.

Виступаючи формою економічної діяльності, організована злочинність безпосередньо пов'язана із функціонуванням легальної економіки. Зазначений зв'язок має подвійний характер. З одного боку, організована злочинність зацікавлена у встановленні контролю над легальною економікою з метою легалізації як доходів, одержаних злочинним шляхом, так і соціального статусу причетних до цього осіб. По-друге, організована злочинність використовує легальну економіку для здійснення конкретних злочинних акцій.

Результатом такого впливу злочинності на легальну економіку стає формування цілого шарку осіб – фінансистів, адвокатів тощо, що обслуговують інтереси злочинності, при чому їх дії можуть бути самі по собі формально легальними. Це не лише спотворює економічну систему країни, а й суспільство у цілому, формуючи у ньому групи осіб, залежних від організованої злочинності, зацікавлених в її існуванні та готових відстоювати її інтереси.

З огляду на це, найбільш ефективним напрямом протидії організованій злочинності, на нашу думку, є забезпечення безпеки функціонування легальної економіки, запобігання її використанню структурами організованої злочинності. Посилення правоохоронної діяльності на цьому напрямі не лише дозволить підірвати фінансове підґрунтя криміналітету, запобігти проведенню окремих протиправних акцій та зруйнувати усталені канали здійснення незаконних транснаціональних операцій, а й отримувати на постійній основі упереджувальну інформацію щодо спрямувань організованих злочинних угруповань.

Проведений аналіз сучасної організованої злочинності дозволяє сформулювати певні міркування щодо актуалізації підходів до протидії цьому суспільно-небезпечному явищу [7, с. 7-137]. Сучасні стратегії протидії організованій злочинності орієнтовані, передусім на парадигму «боротьби», що передбачає виявлення та розкриття злочинів, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Зазначена стратегія не повною мірою відповідає потребам протидії організованій злочинності через низку обставин. Так, організована злочинність характеризується вкрай високим рівнем латентності, обумовленим, у тому числі і тим, що злочини такого роду, як правило, не мають потерпілих. Виявити такі злочинні дії після того, як їх було вчинено, малоймовірно. Так само малою є і ймовірність отримання правоохоронними органами інформації від громадян щодо вчинених організованими злочинними угрупованнями злочинів.

Іншим чинником є вкрай високий рівень суспільної небезпечності злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями. З огляду на це, притягнення до відповідальності винних після вчинення злочинів не дасть можливості усунути суспільно-небезпечні наслідки цих діянь.

Слід також зазначити, що структури організованої злочинності як ієрархічного, так і більш сучасного мережевого типу мають побудову, що фактично унеможлиблює їх руйнацію шляхом притягнення до відповідальності безпосередніх виконавців злочинів. У структурах ієрархічного типу виконавці організаційно відділені від організаторів злочинів, лідерів кримінальних структур, тож у більшості випадків встановити зв'язок між ними не є можливим. У структурах мережевого типу усунення будь-якого вузла мережі не матиме суттєвого впливу на її функціонування, навіть якщо цей «вузол» є місцем концентрації ресурсів – у разі його ліквідації він буде замінений на аналогічний без суттєвого впливу на систему у цілому.

І, нарешті, слід враховувати, що транснаціональний характер сучасної організованої злочинності обумовлює географічну віддаленість різних ланок її структур, що також суттєво ускладнює їх виявлення та ліквідацію за допомогою «традиційної» правоохоронної практики.

Таким чином, парадигма «боротьби», діяльності держави як реакції на протиправні дії у випадку транснаціональної організованої злочинності є малопродуктивною. У найкращому випадку такі дії можуть дещо обмежити прояви «традиційної» злочинності низького рівня.

Організація протидії сучасній транснаціональній організованій злочинності вимагає, на нашу думку, інших підходів, що мають ґрунтуватися на парадигмі безпеки, орієнтованій на проактивні дії, спрямовані на усунення передумов діяльності організованої злочинності, захист національних інтересів від посягань кримінальних структур та окремих об'єктів, уразливих для впливу організованої злочинності.

Це, у свою чергу, вимагає переорієнтацію правоохоронної діяльності на проактивну роботу, спрямовану на виявлення та недопущення вчинення протиправних дій, що потребує приділення основної уваги двом напрямам: кримінальному розшуку, який містить як роботу із добування інформації, так і інформаційний аналіз як підґрунтя правоохоронної діяльності у цілому; міжнародному співробітництву, орієнтованому на спільну розробку організованих злочинних угруповань, забезпечення постійного інформаційного обміну та проведення узгоджених операцій із запобігання протиправних дій.

При цьому основний акцент має бути зроблено на профілактику злочинної діяльності на усіх рівнях як основа правоохоронної політики держави, постійний моніторинг ситуації у суспільстві у цілому та у групах ризику зокрема, розробка та впровадження системи «раннього втручання» щодо осіб із групи ризику.

Необхідним також є забезпечення прозорості діяльності органів державної влади, фінансових та інших установ, які є об'єктами потенційного інтересу з боку організованої злочинності, зменшення у них корупційних ризиків.

Парадигма безпеки може розглядатися як «кримінальна складова» більш широкої парадигми безпеки людини (human security), змістом якої є забезпечення людського розвитку як основи діяльності сучасної держави.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку про те, що організована злочинність – це прояв злочинності як соціального явища, що полягає у вчиненні злочинних діянь окремими особами або їх об'єднаннями, які знаходяться між собою у стані взаємодії з приводу вчинення зазначених діянь та отримання від них матеріального або іншого зиску. Такого роду злочинність можна охарактеризувати як «системну», оскільки вона має виражений системний характер. При цьому системоутворюючим чинником є отримання певного зиску, як правило, матеріального надприбутку. Ступінь організованості таких систем може бути різною та залежить від кількості їх елементів, тривалості їх функціонування, тобто усталеності та здатності забезпечувати власну життєдіяльність, та ефективності, що виражається у здатності отримувати надприбутки. У широкому розумінні така система може складатися лише із двох елементів (так само, як і у легальному бізнесі суб'єкти господарювання можуть суттєво відрізнитися як за розмірами, так і за масштабами діяльності), у той же час, з точки зору організації протидії найбільшу загрозу становлять кримінальні системи високого рівня організації і, відповідно для забезпечення протидії ним потрібно застосування іншого правоохоронного інструментарію.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України // *Голос України*. – 19.06.2001. – № 107.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 55/25 – 15.11.2000 р. // *Офіційний вісник України*. – 2006. – № 14. – 340 с.
3. The Globalization of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment // *United Nations Office on Drugs and Crime*. – Vienna, 2010. – 303 p.
4. *Организационное поведение* / Дж. В. Ньюстром, К. Дэвис. – СПб : Питер-Юг, 2000. – С. 22.
5. *Research in the Sociology of Organizations*. Volume 32. Philosophy and Organization Theory // Tsoukas Haridimos, Chia Robert. – Emerald Group Publishing, Bingley, 2011. – С.18.
6. Beare M. E. *Criminal Conspiracies, Organised Crime in Canada* / M. E. Beare. – Nelson Canada, 1996 – С. 218.
7. Комірчий П. О. Протидія органами СБ України організованій злочинності та корупції: правові та організаційні засади : [монографія] / [П. О. Комірчий, Л. І. Щербина та ін.]. – К. : Наук.-вид. центр НА СБ України, 2016. – 365 с.

